

NOTITIE

RAAP-NOTITIE 4656

Misterstraat 9 te Winterswijk

Archeologische begeleiding

RAAP

Archeologisch Adviesbureau

CULTUURHISTORIE

4200 voor Chr.

3750 voor Chr.

2200 voor Chr.

700 voor Chr.

150 na Chr.

320 na Chr.

250 na Chr.

1650 na Chr.

Colofon

Opdrachtgever: Coolinvest IV BV

Titel: Misterstraat 9 te Winterswijk; archeologische begeleiding

Status: eindversie

Datum: 2 december 2013

Auteur: *drs. M. Schabbink*

Projectcode: WIMS2

Bestandsnaam: NO4656_WIMS2

Projectleider: drs. M. Schabbink

Projectmedewerker: drs. R. den Boer

ARCHIS-vondstmeldingsnummer: 422981

ARCHIS-waarnemingsnummer: nog niet verleend

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 56516

Bewaarplaats documentatie: RAAP Oost-Nederland, Zutphen

Autorisatie: drs. H.B.G. Scholte Lubberink

Bevoegd gezag: gemeente Winterswijk

ISSN: 0925-6369

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

Leeuwendeldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

telefoon: 0294-491 500

telefax: 0294-491 519

E-mail: raap@raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2013

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

In opdracht van Coolinvest IV BV heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 23 en 24 april 2013 een archeologische begeleiding uitgevoerd in verband met graafwerkzaamheden ter hoogte van Misterstraat 9 te Winterswijk. Het onderzoek had tot doel voldoende betrouwbare gegevens te verzamelen en deze veilig te stellen om daarmee informatie te behouden die van belang is voor kennisvorming over het verleden.

Gezien de onderzoeksresultaten van het vooronderzoek en de voorgenomen ingrepen in het plangebied is geconcludeerd dat bij de uitvoering hiervan met zekerheid archeologische resten zouden worden verstoord. Op basis hiervan werd aanbevolen de graafwerkzaamheden ten behoeve van de nieuwbouw op deze locatie, archeologisch te begeleiden conform protocol opgraven.

Door de geringe omvang en diepte van de graafactiviteiten zijn slechts enkele archeologische resten gedocumenteerd: vier muurresten en drie kuilen. Wel werd een groot aantal vondsten verzameld. Deze zijn voornamelijk afkomstig uit een kuil gelegen op het achterterrein van een historisch pand aan de Misterstraat. Dit pand, in 1832 kadastraal bekend als perceel 665, is vanaf 1799 in het bezit van de katholieke geloofsgemeenschap. In dat jaar wordt achter het bestaande, op de Misterstraat georiënteerde pand een aanbouw gerealiseerd, die dienst gaat doen als kerk. Van deze kerk werd een muurdeel gedocumenteerd. Het vermoeden uit het vooronderzoek dat in deze vroeg-19e-eeuwse kerk ook begraven werd, kon niet worden bevestigd.

Het oorspronkelijk pand aan de Misterstraat is echter veel ouder. De begeleiding heeft niet kunnen aantonen wat de ouderdom van het oorspronkelijk pand was. Wel is een scherf uit de 13e en/of 14e eeuw gevonden. Een oorsprong in die tijd, of zelfs eerder, is zeer goed mogelijk, gezien de ligging in de nabijheid van de oude St. Jacobuskerk. Deze oude kerk vormde het middelpunt van middeleeuws Winterswijk sinds de late 8e eeuw. Drie aangetroffen muurresten zijn van het oorspronkelijke pand aan de Misterstraat. Het betreft echter een relatief jonge 'verstening' van het pand, dat wellicht in eerste instantie in vakwerk was opgebouwd.

De vele vondsten uit genoemde kuil zijn weer veel jonger en dateren uit de 18e eeuw, ofwel de laatste gebruiksfase van het pand, vlak voordat op dit deel van het terrein de kerk werd gebouwd.

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
1 Inleiding	5
1.1 Kader	5
1.2 Administratieve gegevens	5
2 Voorgaand onderzoek	6
3 Doel van het onderzoek	7
4 Methoden	8
5 Resultaten	9
5.1 Muren	9
5.2 Grondsporen	9
5.3 Aanvullende boringen	10
5.4 Vondsten	10
6 Conclusies	12
6.1 De vindplaats	12
6.2 Onderzoeksvragen	14
Literatuur	16
Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen	17
Bijlage 1: Sporenlijst	26
Bijlage 2: Vondstenlijst	27

1 Inleiding

1.1 Kader

In opdracht van Coolinvest IV BV heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 23 en 24 april 2013 een archeologische begeleiding uitgevoerd in verband met graafwerkzaamheden ter hoogte van Misterstraat 9 te Winterswijk (figuur 1). Het plangebied Misterstraat 9 zal worden ontwikkeld tot een grote kledingwinkel van textielketen Coolcat. Daartoe wordt een deel van de bebouwing aan de Misterstraat gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw. Deze nieuwbouw strekt zich uit over de achterliggende tuinen. Tevens zal aan de zuidzijde in de huidige Notaristuin een atelier worden aangebouwd. Rondom het te behouden pand zal een sleuf worden gegraven waarin 57 schroefpalen worden geplaatst.

Gezien de onderzoeksresultaten van het vooronderzoek (zie hoofdstuk 2) en de ligging van het plangebied in de historische kern van Winterswijk werd, ondanks de beperkte voorgenomen ingrepen in het plangebied, toch aanbevolen enige vorm van archeologisch onderzoek uit te laten voeren bij het graven van de funderingssleuven. Geadviseerd werd om dit vervolgonderzoek plaats te laten vinden in de vorm van een archeologische begeleiding conform het protocol opgraven. Deze aanbeveling is door het bevoegd gezag, de gemeente Winterswijk overgenomen.

Deze begeleiding is uitgevoerd volgens de normen van de archeologische beroepsgroep (zie artikel 24 van het Besluit archeologische monumentenzorg). De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, versie 3.2), beheerd door de Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB; www.sikb.nl), geldt in de praktijk als richtlijn. RAAP beschikt over een opgravingsvergunning, verleend door de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Zie tabel 1 voor de dateringen van de in dit rapport genoemde archeologische perioden.

1.2 Administratieve gegevens

Plaats: Winterswijk

Gemeente: Winterswijk

Provincie: Gelderland

Plangebied: Misterstraat 9

Centrumcoördinaten: 246.542/443.359

ARCHIS-vondstmeldingsnummer: 422981

ARCHIS-waarnemingsnummer: nog niet verleend

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 56516

2 Voorgaand onderzoek

Het vooronderzoek is uitgevoerd in februari 2013 in de vorm van een bureau- en inventariserend veldonderzoek.¹ Het veldonderzoek bestond uit het graven van een proefput en een booronderzoek. Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij de aanvang van het vooronderzoek voor het plangebied een zeer hoge verwachting voor het aantreffen van waardevolle (intacte) archeologische overblijfselen uit de middeleeuwen en nieuwe tijd. Door het plangebied loopt een van oorsprong middeleeuws grachtenstelsel dat op sommige plaatsen in gebruik is geweest tot in het midden van de 17e eeuw.

Tijdens het veldonderzoek is de buitenste gracht van de middeleeuwse verdedigingslinie aangetroffen (figuur 2: werkput). De gracht had een breedte van 6 m en een diepte van ongeveer 3 m -Mv. De gracht had een opvallend schone vulling. Deze bestond uit dermate schoon zand dat deze nauwelijks te onderscheiden viel van de ongestoorde ondergrond. Een verklaring is wellicht dat een binnen de omgrachting gelegen wallichaam als demping van de gracht is gebruikt. In de vulling is een aantal forse, aangepunte eikenhouten palen gevonden en geborgen. Twee van de palen zijn onderworpen aan een dendrochronologische analyse. De kapdatum van de bomen waaruit één van de palen gemaakt zijn, is bepaald op 1509. Het oudste aardewerk uit de grachtvulling dateert uit de tweede helft van de 13e eeuw. De gracht is waarschijnlijk eerder aangelegd, maar in het begin van de 16e eeuw nog eens versterkt.

Het booronderzoek heeft onder andere plaatsgevonden in de achtertuin van Misterstraat 9 (figuur 2: boringen 1-10). Daarbij is gestuit op muurwerk van de voormalige rooms-katholieke kerk. De katholieken werden vanaf 1799 weer in de gelegenheid gesteld werd om in het openbaar de mis op te dragen. De kerk aan de Misterstraat werd gebruikt tot 1868 toen de nieuwe St. Jacobuskerk aan de overzijde in de Misterstraat in gebruik werd genomen. In twee boringen werd menselijk bot aangetroffen. Dit suggereert dat binnen de kerk mensen begraven zijn.

Een tweede serie boringen is gezet om de locatie van de binnenste gracht op te sporen (figuur 2: boringen 11-19). In de negen boringen werd de hoofdgracht echter niet aangetroffen. Deze gracht lijkt derhalve iets zuidelijker naar binnen af te buigen. De resultaten van het onderzoek, gecombineerd met die van eerdere waarnemingen hebben geleid tot een nieuwe interpretatie van de loop van de grachten. Het nieuwe beeld duidt op een ovale versterking waarbinnen waarschijnlijk een burcht heeft gelegen. Deze versterking was omgeven door een tweede, smallere gracht. Deze gracht, die werd aangetroffen in de proefput, loopt waarschijnlijk verder in noord-oostelijke richting en omsluit het veel grotere kerkelijke domein, met in het centrum de oude St. Jacobuskerk. De gracht om de vermoedelijke burcht dateert uit de (late) 12e eeuw (de buitenste gracht mogelijk uit de 13e of 14e eeuw) en is in het begin van de 16e eeuw nog eens als versterking gebruikt. De buitenste gracht is, in ieder geval op deze locatie, rond 1600 dichtgeraakt.

¹ Schabbink 2013a.

3 Doel van het onderzoek

Het doel van de archeologische begeleiding was het veiligstellen van de wetenschappelijke informatie van eventueel aanwezige archeologische resten (behoud *ex situ*). In het Programma van Eisen (PvE) zijn hiervoor specifieke onderzoeksvragen geformuleerd:²

Het onderzoek dient, voor zover mogelijk, antwoord te geven op de volgende vragen:

- Indien het onderzoek archeologische fenomenen heeft opgeleverd, waaruit bestaan deze?
- Wat is het aantal, de aard, datering, plaats, omvang, horizontale en verticale spreiding van begrenzing van sporen en/of structuren?
- Is er sprake van resten van steenbouw? Indien ja, wat is de aard, datering en omvang en is er een relatie met de kerk uit 1799?
- Zijn er vondstconcentraties en wat is de aard daarvan?
- Welke datering is af te leiden uit vondsten in relatie tot sporen, structuren, lagen, profielen?
- Kan het verloop van het middeleeuwse grachtenstelsel gevolgd worden en klopt deze met de verwachting?
- Kan er ondanks de geringe ontgravingsdiepte een beeld verkregen worden van de bodemopbouw?
- In welke mate heeft het onderzoek bijgedragen aan de onderzoeksthema's uit de Kennisagenda archeologie Oost-Gelderland? Heeft het onderzoek in een kennislacune kunnen voorzien?

² Schabbink 2013b.

4 Methoden

Afmetingen funderings sleuf

De archeologische begeleiding vond plaats in de gehele funderings sleuf van de te realiseren nieuwbouw. De ontgravingsdiepte bedroeg ongeveer 0,5 tot 1 m -Mv. In totaal is 250 m² archeologisch onderzocht.

Opgravingsvlak

Het opgravingsvlak is in de gehele funderings sleuf aangelegd. Dit vlak is aangelegd op ongeveer 0,5 m -Mv, ofwel 35,27 m +NAP, aan straatzijde, tot ongeveer 1 m -Mv, ofwel 34,95 m +NAP, op het achterterrein. Dit vlak betrof de benodigde diepte voor de fundering van de nieuwbouw en zeker niet een stratigrafisch gekozen archeologisch niveau. De archeologische resten zijn in een doorlopende reeks genummerd en digitaal ingemeten in het Rijksdriehoeksnet met behulp van een GPS. De hoogte van de aangelegde sporen en vlak is ingemeten ten opzichte van NAP. Spoornummer 1000 is gebruikt voor het vlak van de funderings sleuf; het betrof een willekeurig niveau in een ophogingslaag. Vanwege de grote tijdsdruk en geringe diepte zijn geen profielen aangelegd of gedocumenteerd.

Afwerking en behandeling van sporen en vondsten

De archeologisch resten zijn gefotografeerd, ingemeten en beschreven. De muurresten zijn vrijgelegd, schoongemaakt en gedocumenteerd. Grondsporen zijn slechts deels doorzocht op vondsten. Archeologische sporen worden aangeduid met S en een volgnummer (bijvoorbeeld S2). Vondsten zijn per spoor geborgen en geadministreerd. De vondsten zijn gedetermineerd en in een database ingevoerd. Vondstnummers worden aangeduid met V en een volgnummer (V3).

Bemonstering

Er is vanwege de geringe ontgravingsdiepte en het ontbreken van potentieel waardevolle lagen of grondsporen geen aanleiding gezien om monsters te nemen voor specialistisch onderzoek.

Afwijkingen en aanpassingen van de onderzoeksstrategie

Tijdens het veldonderzoek is op het volgende punt afgeweken van de onderzoeksstrategie zoals in het PvE omschreven:

- De minimaal drie beoogde boringen aan de zuidwestzijde van het plangebied om de grachtovulling in kaart te brengen, konden door de ligging van de funderings sleuf buiten de gracht niet gezet worden.

5 Resultaten

5.1 Muren

In totaal zijn vier muurdelen gedocumenteerd. Het betreft drie muurdelen (S1 t/m S3) van het historische pand aan de Misterstraat, in 1832 bekend als perceel 665. Het vierde muurdeel behoort tot de aanbouw uit 1799. Deze muur S7 was onderdeel van de nieuwe kerk van de katholieke geloofsgemeenschap.

Perceel 665

Van het historische pand is een deel van de voorgevel S1 en de gehele zuidwest gevel gedocumenteerd (S2). S1 bestond uit minimaal twaalf lagen baksteen gemetseld met kalkmortel (figuur 3: links). Het gebruikte baksteenformaat varieerde van 26 x 13,5 x 5 tot ? x 11 x 6 en een tienlagenmaat van 73 cm. Een dergelijk formaat wijst op een datering in de 16e eeuw.³

De lange gevel aan de zuidwestzijde van het pand kon over de gehele lengte van 15 m gevolgd worden. Deze muur was opgebouwd met veel breuksteen en verschillende maten baksteen en harde cementachtige mortel (figuur 3: rechts). Gezien de hardheid van de mortel en het gebruikte kleine formaat van 20 x 10 x 6 ligt de datering in de 19e eeuw.

Binnen het pand werd een uitbraaksleuf (S3) aangetroffen (figuur 4). De vulling van S3 bestond uit humeus zand met baksteenpuin. In de vulling werd een scherp blauwgrijs aardewerk gevonden, daterend uit de 13e en/of 14e eeuw. Het betreft mogelijk een restant van een binnenindeling van de het oude pand.

Kerk 1799

Van de kerk uit 1799, die direct achter het oude pand aan de Misterstraat was aangebouwd, is een muurdeel met een lengte van 3,5 m en een breedte van maximaal 0,84 m teruggevonden (figuur 5). In de fundering van de kerk was een vertanding aanwezig; de breedte van het opgaande muurwerk was 0,56 m. Er waren nog vijf lagen aanwezig. Het gebruikte steenformaat was weer zeer verschillend en bedroeg onder andere ? x 14 x 4,5 en 26 x 11 x 5,5. De kerk was evenals de gevelmuur S2 opgebouwd met hergebruikte bakstenen.

5.2 Grondsporen

Op het achterterrein zijn twee grondsporen opgetekend (figuur 4). Een ovale kuil S5 bevatte veel brandafval maar geen artefacten. S6 leek een deel (bovenzijde?) van een mogelijke beerput. Er werd een halfronde ring van baksteen (24 x 11 x 6) aangetroffen. Beide sporen zijn niet nader

³ Datering en formaten gebaseerd op onderzoek aan Meddosestraat (Schabbink, 2013c).

onderzocht. De vondsten uit S6 bestonden uit een loden (speel?)schijf en een glazen fles uit de 19e eeuw. Waarschijnlijk is het spoor echter ouder.

Tot slot werd onder de kerk uit 1799 een kuil opgetekend. In de bovenzijde van S4 werd veel vondstmateriaal geborgen, voornamelijk daterend uit de 18e eeuw.

5.3 Aanvullende boringen

Conform het PvE zijn enkele aanvullende boringen gezet om het verloop van het grachtenstelsel te kunnen bepalen. Daartoe zijn ter hoogte van de Misterstraat twee boringen gezet. Zoals aangegeven in hoofdstuk 4 zijn de boringen in het zuidwestelijk deel vervallen, omdat de funderings-sleuf zo gesitueerd was dat boringen aldaar niet zinvol waren. Op deze locatie was bij het vooronderzoek al een dwarsdoorsnede door de gracht gemaakt.

De twee boringen (zie figuur 4) hebben de gracht helaas niet aangetoond. Wel kon worden aangetoond dat het schone zand zich op respectievelijk 0,85 m en 0,95 m diepte bevond. Daarboven bevond zich een (deels verstoorde) ophogingslaag. De boringen zijn gezet in de funderings-sleuf op 0,75 en 0,82 m -Mv. Boring 1 bevond zich waarschijnlijk op de rand van de gracht. De reconstructie van het verloop van de gracht blijft daardoor ongewijzigd.

5.4 Vondsten

In totaal zijn 34 stuks aardewerk, vier stuks glas, vier fragmenten van kleipijpen, genoemde schijf van leisteen en vijftig fragmenten dierlijk bot gevonden (bijlage 2).

Het oudst aangetroffen aardewerk betreft een forse scherf van blauwgrijs aardewerk. De scherf is afkomstig van een pot en welhaast zeker afkomstig uit het buurtschap het Woold, iets ten zuiden van Winterswijk. Het aardewerk is matig hard gebakken en kleurt af en toe bruingrijs. Op de breuk is geen magering zichtbaar, behalve de van nature aanwezige zandkorrels die zich als witte puntjes aftekenen.

In het Woold zijn op twee locaties, bij Bras en 't Haken, grote hoeveelheden aardewerk gevonden die geïnterpreteerd zijn als productieafval. Op deze plaatsen komt dicht onder het oppervlak keileem of oudere tertiaire klei voor. Op een kaart uit het begin van de 19e eeuw staat bij Bras het toponiem *Pottenkamp* aangegeven. Het aardewerk van deze locatie bestaat uit kogelpotten met een fijn baksel en horizontale groeven op de schouder. Bij 't Haken zijn uitsluitend fragmenten van schalen met een standring en een sneb gevonden.⁴ Het aardewerk uit het Woold wordt op basis van vergelijkbaar materiaal gedateerd in de 13e en/of 14e eeuw.

Het merendeel van de vondsten is gevonden in of rond kuil S4. Daarbij is onderscheid gemaakt in vondsten in of bij de kuil (V4) en vondsten die echt in de kuilvulling lagen (V3). De vondsten

⁴ Verhoeven, 1998.

bestaan uit het gebruikelijke huishoudelijke afval, zoals roodbakend aardewerk en steengoed. Het roodbakende aardewerk, in de vorm van vooral borden, maar ook een enkele pot, is afkomstig uit Ochtrup⁵ of Winterswijk zelf. In Winterswijk waren in de 18e eeuw verschillende pottenbakkers actief.⁶ De families Ribbink en Wissink zullen zeker voor de plaatselijke markt hebben geproduceerd. Pottenbakkersafval uit Winterswijk is wel gevonden, maar nooit uitgewerkt. Kenmerkend voor het Winterswijkse roodbakende aardewerk is de licht rode tot oranje kleur op de breuk, het veelvuldig gebruik van de kleuren geel, groen en bleekrood in het loodglazuur en ingekraste lijnen.

Het aangetroffen steengoed betreft zonder uitzondering geglazuurd steengoed dat vooral is gebruikt voor de opslag van waren. Het aanwezige, dun aangebrachte glazuur met vlekken en strepen maakt het aannemelijk dat deze afkomstig zijn uit de pottenbakkerijen rondom Stadtlohn en Vreden, vlak over de grens bij Winterswijk. Deze Münsterlandse steengoedbakkers begonnen hun productie in de 17e eeuw en maakten tot in de late 19e eeuw een beperkte hoeveelheid vormen, die niet uitblonken door hun vormgeving maar wel degelijk, goedkoop en zeer praktisch bleken.⁷ Ook de aanwezige versiering met donkerblauwe, bijna zwarte kobaltverf is kenmerkend voor deze productiecentra.⁸

Opvallend is dat het merendeel van de vondsten uit de kuil getuigt van enige status van de bewoner van het pand. Zo werden vijf fragmenten van een faience bord en twee fragmenten Aziatisch porselein gevonden. Daarnaast werden de jongste vondsten gevormd door drie fragmenten van zogenaamde *creamware*. Deze laatste behoort tot het industriële aardewerk met een datering van 1750 tot 1800. Met deze exclusieve soorten vertoont het aardewerk grote gelijkenis met vondsten uit de Meddosestraat alwaar een beerputinventaris met een soortgelijke bovengemiddelde status werd gevonden.⁹ Hoewel het aantal onderzochte beerputten en afvalkuilen in Winterswijk zeer gering is, is duidelijk dat de Winterswijkse gemeenschap gemakkelijk toegang had tot de meer prestigieuze goederen.

Uit dezelfde kuil S4 zijn ook nog een fragment van een wijnfles, pijpen rookgerei en veel slachtafval van rund, schaap/geit en varken afkomstig. Uit de directe omgeving is ook nog een fragment van een gekleurd pijpen beeld afkomstig (V4). Omdat deze vondst V4 uit een verrommelde context komt, is het niet ondenkbaar dat het een fragment van een heiligenbeeld uit de kerk van 1799 vormt. De pijpen is knalgroen geschilderd met een rode en zwarte bies en lijkt de onderzijde van een beeld.

⁵ Elling, 1998.

⁶ Van der Meulen & Smeele, 2000.

⁷ Bartels, 1999: 83-85.

⁸ Elling, 1994.

⁹ Schabbink, 2013c.

6 Conclusies

6.1 De vindplaats

De archeologische begeleiding heeft door het kleinschalige karakter slechts enkele nieuwe gegevens opgeleverd. De ouderdom van het historische pand kon niet bepaald worden. Door de ligging van het pand op de kop van de Misterstraat behoort het onderzochte perceel onmiskenbaar tot de oude, middeleeuwse kern van Winterswijk (figuur 6).

Het perceel Misterstraat 9 valt precies binnen de buitenste omgrachting. Op basis van archeologisch onderzoek aan de Wooldstraat en de Wheme werd vastgesteld dat (een deel van) de kern van Winterswijk wordt omgeven door een grachtenstelsel. Naar aanleiding van het onderzoek aan de Wooldstraat in 2010, waarbij de gracht om het centrum van Winterswijk voor het eerst werd aangetroffen, is op basis van historische en archeologische bronnen een reconstructie gemaakt van het verloop van de gracht.¹⁰ Uit de begeleiding van de rioolwerkzaamheden aan de Wheme bleek dat in ieder geval de hof aan de Wooldstraat een dubbele omgrachting heeft gehad.¹¹ Vanwege deze nieuwe inzichten heeft het bevoegd gezag, de gemeente Winterswijk, aangegeven dat het wenselijk zou zijn bij het onderzoek aan de Misterstraat een proefput te graven om de gracht opnieuw te kunnen traceren. De bij het vooronderzoek verwachte en aangetroffen gracht had een breedte van 6 m. Deze breedte komt overeen met de buitenste gracht die werd aangetroffen aan de Wheme. De gracht had een opmerkelijke vulling van zeer schoon zand.¹²

De resultaten van het onderzoek geven aanleiding voor een hernieuwde reconstructie van het grachtenstelsel. De buitenste gracht boog iets westelijker af dan verwacht. De buitenste gracht met de schone vulling werd al eerder waargenomen bij rioolwerkzaamheden direct aan de overzijde van de Misterstraat. De waargenomen bodemopbouw met schoon geel zand op een donkergekleurde humeuze vulling kon destijds niet verklaard worden.¹³ Op basis van eerder uitgevoerd onderzoek en analyse van historische gegevens¹⁴ loopt de gracht verder in noordoostelijke richting en omsluit het voormalige religieuze domein van de bisschop van Münster (figuur 7). Binnen de achtvormige gracht lag hoogstwaarschijnlijk een met 20 m brede grachten omsloten burchtterrein. Omdat de binnenste gracht met het booronderzoek niet werd aangetroffen, moet deze zuidelijker hebben gelegen. De binnenste gracht loopt dan via het oude gemeentehuis en nieuwe Whemeflat terug naar de gracht, zoals aangetroffen in de Wooldstraat, en vormt dan een perfecte ellipsvorm.

¹⁰ Schabbink, 2011a.

¹¹ Schabbink, 2011b.

¹² Schabbink, 2013a.

¹³ Mondelinge mededeling Jan Goorhuis na het zien van de lagenopbouw van de gracht.

¹⁴ Schabbink, 2011a; 2011b.

Zeer waarschijnlijk betreft het omgrachte terrein de oude bisschoppelijke, domaniale hof Winterswijk (*curia Winethereswic*) uit de 11e eeuw. Deze bestond uit de oude St. Jacobuskerk, die zelfs teruggaat tot de late 8e eeuw en een hoofdhof. Over het uiterlijk van dit middeleeuwse, religieuze centrum van Winterswijk is weinig bekend. In het begin van de 13e eeuw is in historische bronnen sprake van Starkerode (*Starkenroddynch*), ook gelegen bij de kerk. De naam doet vermoeden dat sprake is van een versterkte woonplaats; deze was in het bezit van de graven van Lohn die het in leen hielden van de bisschop van Münster.¹⁵ Op grond van dendrochronologische dateringen van hout uit de binnenste gracht is deze aangelegd in de late 12e eeuw, mogelijk als versterking van het genoemde Starkerode. De bisschop van Münster wist in 1316 het wereldlijke gezag over het ambt Bredevoort met onder andere het kerspel Winterswijk te verwerven. Dit bezit werd door de Graaf van Gelre betwist met als gevolg een hevige strijd waarbij men bij herhaling steden, dorpen en kastelen op elkaars grondgebied aanviel. Nadat in 1326 de strijd om het ambt Bredevoort in het voordeel van Gelre was beslecht, kwam Winterswijk onder het wereldlijke gezag van de Gelderse graaf. De Winterwijkse versterking kan daarbij verwoest zijn, maar zeker is dit niet. Restanten van de gracht zijn immers nog lange tijd, tot wel in de 17e eeuw aanwezig geweest. De buitenste gracht lijkt naar huidig inzicht eeuwen jonger. Toch is een oudere aanleg zeker niet uitgesloten, te meer daar deze juist het belangrijke kerkelijke domein omsluit. Hierbij zal zeker een rol gespeeld hebben dat Winterswijk in 1193 een aartsdiaconaat werd en dat hier vanaf dat moment een hoge Münsterse geestelijke als aartsdiaken zetelde. Winterswijk was één van de grotere aartsdiaconaten van het bisdom Münster. Tot dit aartsdiaconaat behoorden naast de parochie Winterswijk vijftien parochies in het West-Münsterland.¹⁶ Een zogenaamde koperen hanzeschotel van een (onbekende) vindplaats in (het centrum?) van Winterswijk bevestigt de status van Winterswijk als middeleeuws geestelijk centrum. Er zijn aanwijzingen dat de schotel tijdens bouwwerkzaamheden is gevonden op of in de directe omgeving van de Markt. Dit is echter vooralsnog onzeker.

Een opmerkelijke constatering is dat het gedateerde hout uit de buitenste gracht (kapdatum 1509) overeenkomt met dateringen bekend uit de Wooldstraat. Bij dat eerste onderzoek naar de gracht werden meerdere houten palen geanalyseerd. Naast de genoemde datering in de late 12e eeuw werden ook houten balken gedateerd tussen 1507 en 1532 en tussen 1518 en 1533.¹⁷ Blijkbaar bestond in het begin van de 16e eeuw een noodzaak de oude verdedigingswerken in ere te herstellen. Mogelijk is deze *upgrade* van het verdedigingswerk in verband te brengen met de zogenaamde Gelderse Oorlogen, hoewel historische gegevens met betrekking tot Winterswijk ontbreken.

In dit opzicht is de ontwikkeling van perceel 665 ofwel Misterstraat 9 interessant. Het perceel met pand zoals opgetekend in 1832 lijkt op basis van de documentatie van de voorgevel een datering in de 16e eeuw te hebben. Dit pand zou na demping van (dit deel van) de gracht gebouwd kunnen zijn. Het uitbraakspoor S3 zou een relict van voorgaande bebouwing kunnen zijn.

¹⁵ Te Voortwis, 2005: 5.

¹⁶ Thielen, 1981.

¹⁷ Schabbink, 2011a.

Het uitbraakspoor ligt ook iets naar binnen gericht ten opzichte van de gracht. De scherf van blauwgrijs aardewerk kan een aanduiding zijn voor een datering in de 13e en/of 14e eeuw.

Het 16e-eeuwse pand Misterstraat 9 was mogelijk in eerste instantie een gebouw in vakwerk. Gezien de vondsten op het achterterrein heeft hier in de tweede helft van de 18e eeuw een persoon uit de hogere kringen gewoond. In een later stadium, waarschijnlijk in de 19e eeuw, als ook de schuurkerk alweer buiten gebruik is, zijn de vakwerken gevels vervangen door stenen muren. De achter het 16e-eeuwse pand gebouwde schuurkerk uit 1799 vormt, ondanks dat weinig restanten zijn teruggevonden, een belangrijk onderdeel in de emancipatie van de katholieke geloofsgemeenschap van Winterswijk.

De katholieke gemeenschap in Winterswijk, sinds de Reformatie ontdaan van hun oude St. Jacobuskerk, diende in late 18e eeuw herhaaldelijk verzoeken in om toestemming te krijgen voor de bouw van een kerk.¹⁸ Met de komst van de Fransen in 1795 werd een grotere vrijheid van godsdienstbeleving ingevoerd. In dat jaar werd de mis opgedragen in het huis van mejuffrouw Anna Gijsbers, gelegen op de plaats van het latere, en inmiddels verdwenen gemeentehuis (perceelnummer 437). Thans ligt daar de zogenaamde Whemeflat.

Op 28 juni 1795 vroeg de parochie een vergunning aan voor de koop van een huis en grond voor een katholieke kerk en pastorie in de Misterstraat. De koop werd op 29 maart 1798 gesloten en ging in op 1 mei. Voorwaarde voor de ondertekening van de koopakte was dat de verkopers tot mei 1799 van de twee voorkamers (perceelnummer 665) gebruik mochten maken. Op 22 juni 1799 heeft pastoor Schreven de eerste steen gelegd voor het achter de voorkamers te bouwen nieuwe kerkgebouw. De totale bouwkosten voor de kerk bedroegen f 420,-. Op 16 november 1799 werd de kerk plechtig ingewijd en de volgende dag werd de eerste Heilige Mis daarin opgedragen. De kerk was toegankelijk via de Bossesteeg. Daar was, en is nog steeds, ook al in een typisch vakwerkhuis (perceelnummer 652) de oude kosterwoning gevestigd. Tegen de achtergevel bevond zich de dichtgemetselde ingang van de sacristie.

6.2 Onderzoeksvragen

Op de specifieke onderzoeksvragen in het PvE kunnen de volgende antwoorden worden gegeven:

Indien het onderzoek archeologische fenomenen heeft opgeleverd, waaruit bestaan deze?
Aangetroffen en gedocumenteerd zijn vier muurdelen, een mogelijke beerput en twee kuilen, waarvan één zeer vondstrijk.

¹⁸ Deze en onderstaande gegevens ontleend aan Anonymus, 1995.

Wat is het aantal, de aard, datering, plaats, omvang, horizontale en verticale spreiding van begrenzing van sporen en/of structuren?

Twee muurdelen (S1, S2) vormen de gevels van het oude pand aan de Misterstraat 9, dat waarschijnlijk ontstaan is in de 16e eeuw als vakwerkhuis en in de 19e eeuw geheel in baksteen werd vormgegeven. Mogelijk vormt een uitbraakspoor S3 een restant van een voorganger van het huis. In de vulling werd aardewerk uit de 13e en/of 14e eeuw gevonden. Op het achterterrein van Misterstraat 9 werd een kuil met afval uit de tweede helft van de 18e eeuw gevonden. Het aardewerk uit deze kuil duidt op enige status van de bewoner. In 1799 werd achter het pand een schuurkerk gebouwd. Daarvan is slechts één muurdeel S7 teruggevonden. In de tuin achter de kerk zijn nog een kuil en een mogelijke beerput aangetroffen.

Is er sprake van resten van steenbouw? Indien ja, wat is de aard, datering en omvang en is er een relatie met de kerk uit 1799?

Zie boven.

Zijn er vondstconcentraties en wat is de aard daarvan?

Zie boven.

Welke datering is af te leiden uit vondsten in relatie tot sporen, structuren, lagen, profielen?

Zie boven.

Kan het verloop van het middeleeuwse grachtenstelsel gevolgd worden en klopt deze met de verwachting?

In de aanvullende boringen is de gracht niet aangetroffen. Toch blijft de verwachting ongewijzigd.

Kan er ondanks de geringe ontgravingsdiepte een beeld verkregen worden van de bodemopbouw?

Alleen uit de boringen bleek een eenvoudige opbouw van een verrommelde ophogingslaag op dekzand.

In welke mate heeft het onderzoek bijgedragen aan de onderzoeksthema's uit de Kennisagenda archeologie Oost-Gelderland? Heeft het onderzoek in een kennislacune kunnen voorzien?

Het onderzoek heeft met name voor de typische Winterswijkse situatie belangrijke gegevens opgeleverd. Voor de Kennisagenda archeologie Oost-Nederland is dat ook het geval, met name op het tophema 'regionale stads- en dorpsvorming'. Daarbij speelt vooral de materiële cultuur van dit deel van Winterswijk een rol, waarbij een duidelijke stedelijke elite zichtbaar is geworden. Er ontbreken echter voldoende statistische gegevens om verregaande uitspraken te doen.

Literatuur

- Anonymus**, 1995. *200 jaar St. Jacobus Parochie Winterswijk*. Winterswijk.
- Bartels, M. (red.)**, 1999. *Steden in scherven, 1: vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*. Amersfoort.
- Elling, W.**, 1994. *Steinzeug aus Stadtlohn ind Vreden*. Vreden.
- Elling, W. (red.)**, 1998. *Ochtruper Irdenware*. Ochtrup.
- Meulen, A. van der & P. Smeele**, 2000. De opbloei van de aardewerknijverheid in Gelderland en Overijssel na 1800 en de rol van Duitse immigranten. In A. Böing e.a. (eds.): *Töpfer - Kramer - Pottenbakkers: Keramik zwischen IJssel und Berkel / Tussen IJssel & Berkel*. Borken.
- Schabbink, M.**, 2011a. De Stad- of borghgraven van Winterswijk; Wooldstraat 33, gemeente Winterswijk; een archeologische opgraving van beperkte omvang. *RAAP-rapport* 1929. Weesp.
- Schabbink, M.**, 2011b. De Wheme in Winterswijk, gemeente Winterswijk: archeologische inspectie rioolaanleg. *RAAP-notitie* 3764. Weesp.
- Schabbink, M.** 2013a. Plangebied Misterstraat 9, gemeente Winterswijk: archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek. *RAAP-notitie* 4435. Weesp.
- Schabbink, M.** 2013b. Programma van Eisen; archeologische begeleiding Misterstraat 9 te Winterswijk. *RAAP-PvE* 1195. Weesp.
- Schabbink, M.** 2013c. Aan de rand van dorp en beek: archeologisch onderzoek Meddosestraat te Winterswijk. *RAAP-rapport* 2763. Weesp.
- Thielen, T.A.M.**, 1981. Van kerstening tot reformatie. In: A. Goorhuis-Wijmans & W. Scholtz: *De Jacobskerk: Winterswijks mooiste erfstuk*. Winterswijk: 5-18.
- Voortwis, J.B. te**, 2005. *Winterswijk onder het vergrootglas: micro-geschiedenis van dorp en platteland in de jaren 1500 tot 1750, deel 1: het Dorp*. Aalten.
- Verhoeven, A.** 1998. *Middeleeuws gebruiksaardewerk in Nederland (8ste-13de eeuw)*. Amsterdam.

Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen

Figuur 1. Ligging van de nieuwbouwlocaties en palenplan.

Figuur 2. Resultaten van het vooronderzoek.

Figuur 3. Muur S1 en S2, duidelijk verschillend van aard.

Figuur 4. Aangetroffen sporen en muren Misterstraat 9, geprojecteerd op de kadastrale minuut 1832.

Figuur 5. Kerkmuur S7 uit 1799.

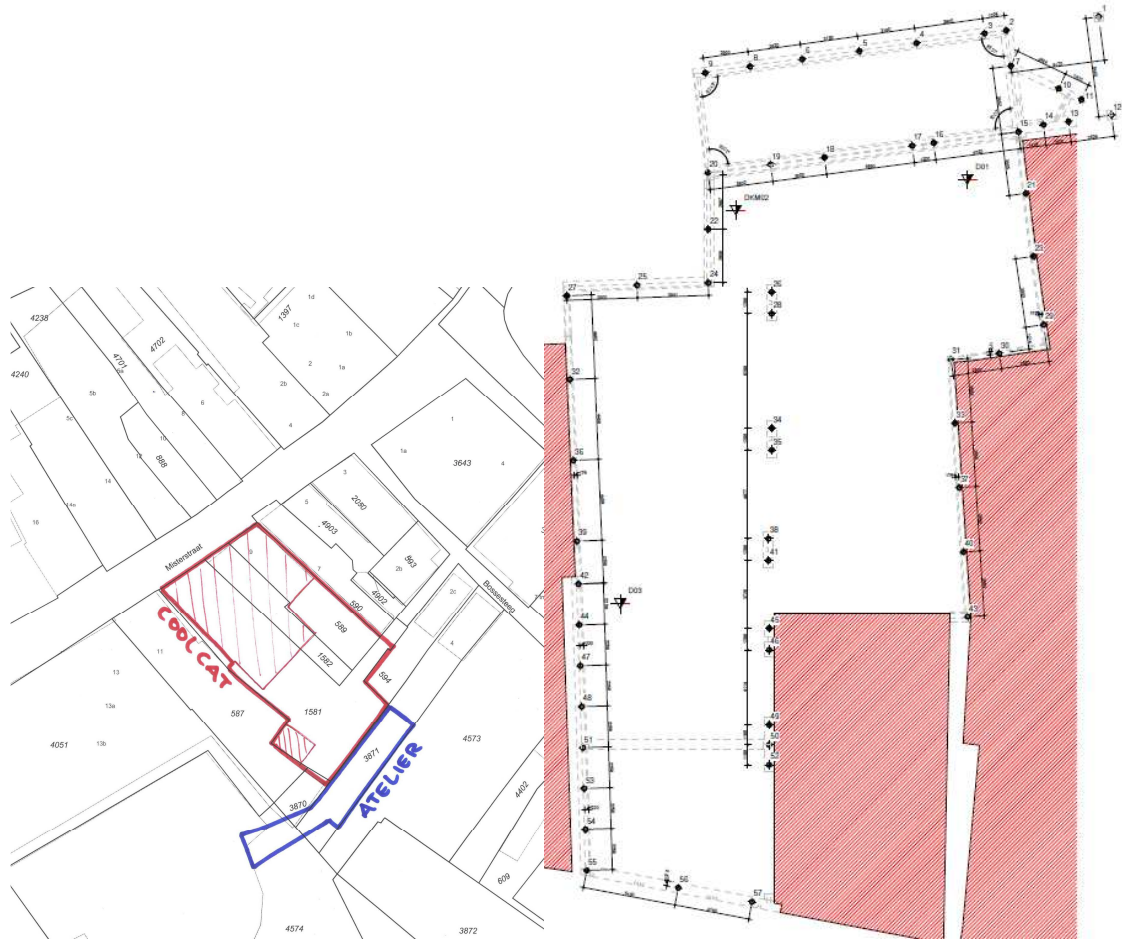
Figuur 6. Het afgezette perceel Misterstraat 9; op de achtergrond de oude St. Jacobuskerk.

Figuur 7. Winterswijk in middeleeuwen en nieuwe tijd.

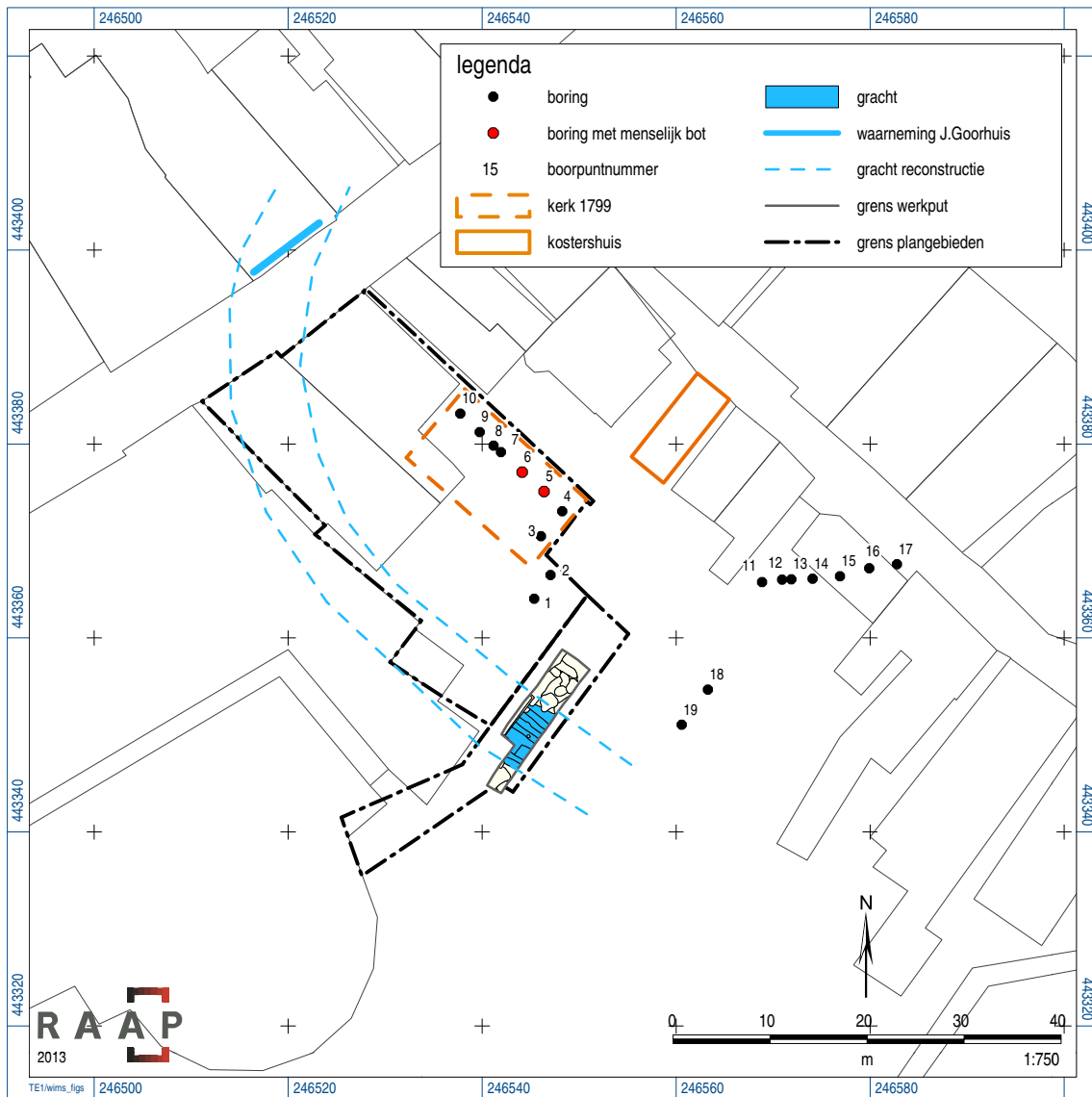
Tabel 1. Archeologische tijdschaal.

Bijlage 1. Sporenlijst.

Bijlage 2. Vondstenlijst.

Figuur 1. Ligging van de nieuwbouwlocaties en palenplan.

Figuur 2. Resultaten van het vooronderzoek.

Figuur 3. Muur S1 en S2, duidelijk verschillend van aard.

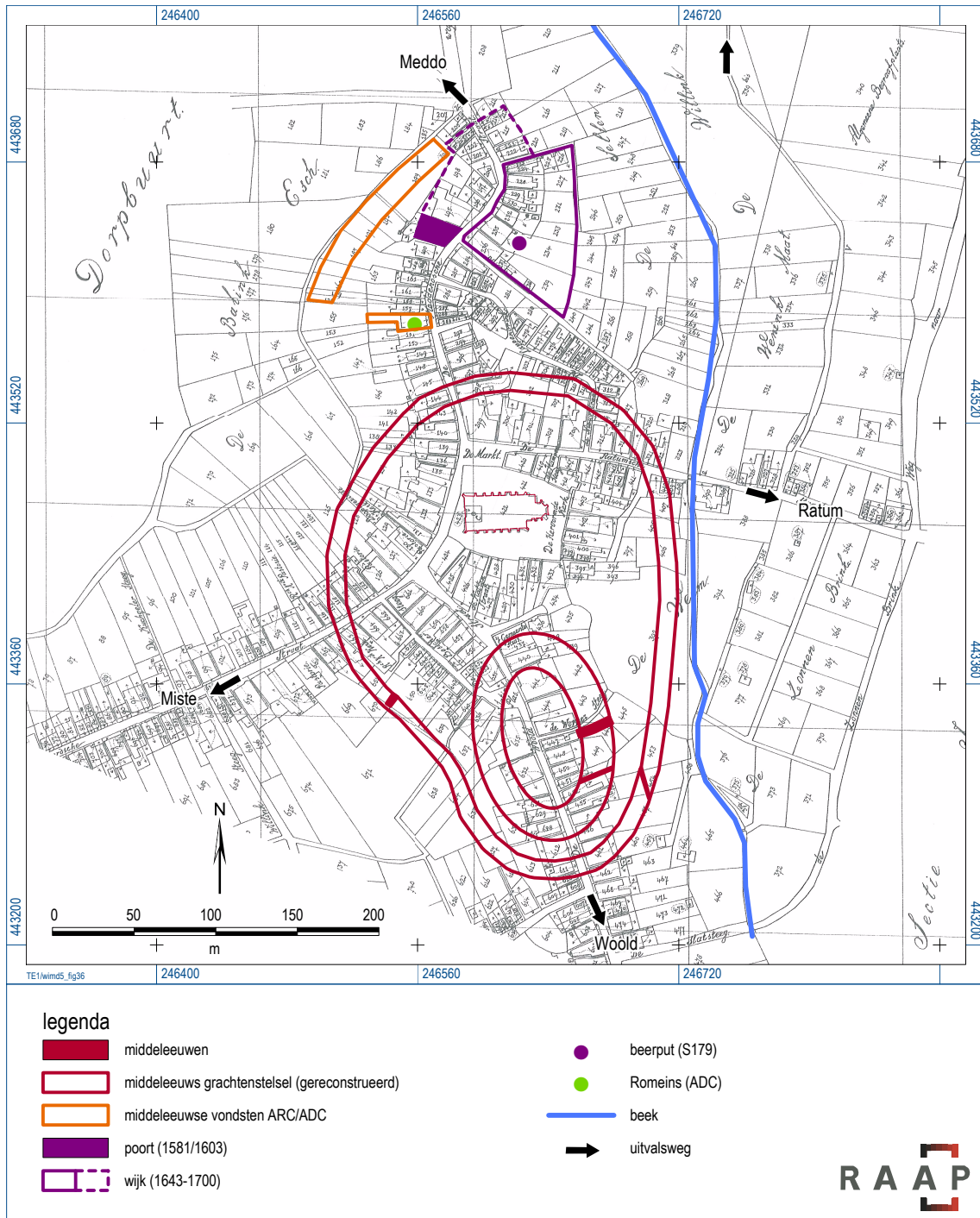
Figuur 4. Aangetroffen sporen en muren Misterstraat 9, geprojecteerd op de kadastrale minuut 1832.

Figuur 5. Kerkmuur S7 uit 1799.

Figuur 6. Het afgezette perceel Misterstraat 9; op de achtergrond de oude St. Jacobuskerk.

Figuur 7. Winterswijk in middeleeuwen en nieuwe tijd.

Archeologische perioden			
Tijdperk		Datering	
Nieuwste tijd (=Nieuwe tijd C)		1795	
Nieuwe tijd	B	1650	
	A	1500	
Middeleeuwen	Laat	1250	
	Vol	1050	
	Vroeg	Ottoons	900
		Karolingisch	725
		Merovingisch laat	525
		Merovingisch vroeg	450
Romeinse tijd	Laat	270	
	Midden	70 na Chr.	
	Vroeg	15 voor Chr.	
Prehistorie	IJzertijd	Laat	250
		Midden	500
		Vroeg	800
	Bronstijd	Laat	1100
		Midden	1800
		Vroeg	2000
	Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	Laat	2850
		Midden	4200
		Vroeg	4900/5300
	Mesolithicum (Midden Steentijd)	Laat	6450
		Midden	8640
		Vroeg	9700
	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Laat	12.500
		Jong B	16.000
		Jong A	35.000
Midden		250.000	
Oud			

Tabel 1. Archeologische tijdschaal.

Bijlage 1: Sporenlijst

S	WP	vlak	vorm	interpretatie	vulling	textuur	sublaag	kleur	gevlakt	opmerking
1	1	1	lineair	muur	0	-	-	-	-	-
1	1	1	lineair	muur	1	matig grof zand, sterk siltig	-	donkergrijs	-	fijn puin
2	1	1	lineair	muur	0	-	-	-	-	-
3	1	1	lineair	muuruitbraak	0	matig grof zand, uiterst siltig	kleibrokken	donkergrijsbruin	-	veel fijn puin
4	1	1	recht-hoekig	kuil	0	matig grof zand, uiterst siltig	kleibrokken	donkergrijs	-	-
5	1	1	ovaal	kuil	0	matig grof zand, uiterst siltig	zandbrokken	bruinoranje	-	veel houtskoolspikkels
6	1	1	rond	beerput	0	-	-	-	-	-
7	1	1	lineair	muur	0	-	-	-	-	-
1000	1	0	n.v.t.	ophogingslaag	0	matig fijn zand, zwak siltig	-	donkergrijs	geel	-

Bijlage 2: Vondstenlijst

V	S	materiaal	aantal	gewicht	opmerking
1	1	gebruiksaardewerk	1	17	r-bor 1700-1800
2	3	gebruiksaardewerk	1	145	bg (Woold) 1300-1400
3	4	dierlijk bot	50	480	slachtafval; hak/snijsp. rund;schaap/geit&varken
3	4	gebruiksaardewerk	1	526	r-pot 1700-1800
3	4	gebruiksaardewerk	5	61	r-bor 1700-1800
3	4	gebruiksaardewerk	5	72	f-bor 1700-1800
3	4	gebruiksaardewerk	2	4	p kop&schotel capucijner goed1700-1780
3	4	gebruiksaardewerk	3	9	iw creamware 1750-1800
3	4	gebruiksaardewerk	2	15	s2 Vreden 1700-1800
3	4	glas	1	250	bodem wijnfles 1700-1800
3	4	kleipijp	3	26	rookgerei 1700-1800
4	4	gebruiksaardewerk	2	136	s2 Vreden 1700-1800
4	4	gebruiksaardewerk	1	106	r-bor 1700-1800
4	4	gebruiksaardewerk	2	28	iw 1850-1900
4	4	glas	1	15	kleurloos
4	4	kleipijp	1	25	geverfd beeld pijpaaarde
5	6	glas	2	20	fles 200ml 1800-1900
5	6	natuursteen	1	15	leistenen speelschijf